IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

AUTIZM SPEKTR BUZILISHIGA EGA BOLALARDA KOMMUNIKATIV NUTQNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Turdiqulova Jasmina Hasan qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
logopediya yo‘nalishi 2-kurs talabasi
turdiqulovajasmina2@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20483985

Annotatsiya. Ushbu maqolada autizm spektr buzilishiga ega bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirishning zamonaviy usullari, ularning psixologik-pedagogik asoslari hamda inklyuziv ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida autizm spektr buzilishi bo‘lgan bolalarda nutq va kommunikatsiya rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari, verbal va noverbal muloqotdagi qiyinchiliklar hamda ularni korreksiya qilishga qaratilgan samarali pedagogik texnologiyalar yoritildi. Maqolada PECS tizimi, vizual kommunikatsiya, ABA terapiya elementlari, logopedik mashg‘ulotlar, sensor integratsiya metodlari va raqamli texnologiyalarning kommunikativ nutq rivojlanishiga ta’siri tahlil qilindi.
Kalit so‘zlar: autizm spektr buzilishi, kommunikativ nutq, inklyuziv ta’lim, PECS tizimi, ABA terapiya, logopedik korreksiya, vizual kommunikatsiya, sensor integratsiya, assistiv texnologiyalar, maxsus pedagogika.

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируются современные методы развития коммуникативной речи у детей с расстройствами аутистического спектра, их психолого-педагогические основы и значение в условиях инклюзивного образования. В ходе исследования раскрыты особенности речевого и коммуникативного развития детей с аутизмом, трудности вербального и невербального общения, а также эффективные педагогические технологии их коррекции. В статье проанализированы система PECS, визуальная коммуникация, элементы АВА-терапии, логопедические занятия, методы сенсорной интеграции и влияние цифровых технологий на развитие коммуникативной речи.
Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, коммуникативная речь, инклюзивное образование, система PECS, АВА-терапия, логопедическая коррекция, визуальная коммуникация, сенсорная интеграция, ассистивные технологии, специальная педагогика.

Annotation. This article scientifically analyzes modern methods of developing communicative speech in children with autism spectrum disorder, their psychological and pedagogical foundations, and their importance in inclusive education. The study examines the specific features of speech and communication development in children with autism, difficulties in verbal and nonverbal interaction, and effective pedagogical technologies aimed at correction and support. The article analyzes the PECS system, visual communication, elements of ABA therapy, speech therapy sessions, sensory integration methods, and the impact of digital technologies on communicative speech development.
Keywords: autism spectrum disorder, communicative speech, inclusive education, PECS system, ABA therapy, speech therapy correction, visual communication, sensory integration, assistive technologies, special pedagogy.

Kirish

Bugungi kunda autizm spektr buzilishi (ASB) bolalar rivojlanishidagi eng dolzarb nevropsixologik muammolardan biri sifatida dunyo miqyosida alohida e'tibor qaratilayotgan masalalardan hisoblanadi. So'nggi yillarda autizm tashxisi qo'yilgan bolalar sonining ortib borayotgani nafaqat tibbiyot, balki pedagogika, psixologiya va logopediya sohalarida ham yangi ilmiy yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, autizm spektr buzilishiga ega bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish masalasi inklyuziv ta'limning eng muhim va murakkab yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. World Health Organization ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda dunyo bo'yicha har 100 nafar boladan kamida 1 tasida autizm spektr buzilishi kuzatiladi. Ayrim xalqaro tadqiqotlarda esa bu ko'rsatkich yanada yuqorilayotgani qayd etilgan. Bu esa autizm bilan bog'liq pedagogik va korreksion ishlarning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Autizm spektr buzilishining asosiy belgilaridan biri — kommunikativ nutq va ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklardir. ASBga ega bolalarda ko'pincha nutqning kech rivojlanishi, so'z boyligining cheklanganligi, dialog qurishdagi qiyinchiliklar, emotsional ifodaning sustligi hamda noverbal kommunikatsiyaning yetarli shakllanmaganligi kuzatiladi. Ayrim hollarda bola nutqdan umuman foydalanmasligi yoki stereotip takroriy iboralarni ishlatishi mumkin. Lev Vygotsky bolaning rivojlanishida ijtimoiy muloqot va kommunikativ muhitning muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Olimning fikriga ko'ra, bola rivojlanishi atrofdagi insonlar bilan bo'ladigan faol muloqot orqali shakllanadi. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda aynan mana shu kommunikativ jarayonning buzilishi ularning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi zamonaviy maxsus pedagogika va logopediya fanida autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish uchun turli innovatsion metodlar qo'llanilmoqda. Xususan, PECS (Picture Exchange Communication System) tizimi, ABA terapiya elementlari, sensor integratsiya mashqlari, vizual kommunikatsiya metodlari va assistiv texnologiyalar samarali korreksion vosita sifatida keng qo'llanmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar autizmli bolalar tomonidan tezroq qabul qilinadi. Chunki ASBga ega bolalarda ko'pincha vizual xotira eshitish xotirasiga nisbatan kuchliroq rivojlangan bo'ladi. Shu sababli rasmlar, kartochkalar, animatsiyalar va interfaol platformalar kommunikativ nutqni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Maria Montessori bolaning individual rivojlanish sur'ati va ehtiyojlarini hisobga olish muhimligini ta'kidlagan. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda ham aynan individual yondashuv eng muhim pedagogik tamoyillardan biri hisoblanadi. Chunki har bir autizmli bolaning nutq rivojlanish darajasi, emotsional holati va kommunikativ ehtiyoji turlicha bo'ladi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar ham autizmli bolalar bilan ishlash jarayoniga kirib kelmoqda. Nutqni avtomatik tahlil qiluvchi dasturlar, emotsiyalarni aniqlovchi platformalar va virtual kommunikatsion ilovalar autizmli bolalarning kommunikativ faolligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq amaliyotda hali ham ayrim muammolar mavjud. Jumladan, malakali mutaxassislarning yetishmasligi, ota-onalarning pedagogik bilimlari sustligi, zamonaviy metodlarning barcha hududlarda bir xil joriy etilmaganligi va ayrim hollarda autizmga noto'g'ri yondashuvlar kommunikativ nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, autizmli bolalarni "gapirmaydigan bola" sifatida noto'g'ri baholash katta pedagogik xatolardan biri hisoblanadi. Chunki ko'plab tadqiqotlar autizmli bolalarda kommunikativ ehtiyoj mavjudligini, faqat uni to'g'ri metod orqali rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda inklyuziv ta'limning rivojlanishi autizm spektr buzilishiga ega bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashni talab qilmoqda. Bu esa kommunikativ nutqni rivojlantirishni eng ustuvor vazifalardan biriga aylantiradi.

Mazkur maqolada autizm spektr buzilishiga ega bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirishning zamonaviy usullari, ularning ilmiy-pedagogik asoslari hamda korreksion samaradorligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Autizm spektr buzilishi (ASB) bugungi kunda nevropsixologiya, maxsus pedagogika va logopediya sohalarida eng ko‘p o‘rganilayotgan muammolardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida autizm tashxisi qo‘yilgan bolalar sonining ortib borayotgani kommunikativ nutqni rivojlantirish masalasining dolzarbligini yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, autizmli bolalarning ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklari ularning ta’lim jarayoni, emotsional rivojlanishi va jamiyatga moslashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

World Health Organization ma’lumotlariga ko‘ra, autizm spektr buzilishi bilan bog‘liq asosiy muammolardan biri kommunikativ va ijtimoiy rivojlanishdagi cheklovlardir. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, autizmli bolalarning katta qismida nutq rivojlanishi kechikadi yoki noverbal kommunikatsiya ustunlik qiladi.

Lev Vygotsky bolaning rivojlanishida ijtimoiy muloqotning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlagan. Olimning nazariyasiga ko‘ra, kommunikativ faoliyat bolaning tafakkuri va ijtimoiy moslashuvini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda aynan shu kommunikativ aloqaning buzilishi ularning rivojlanishida asosiy qiyinchiliklarni yuzaga chiqaradi. Ilmiy tadqiqotlarda autizmli bolalarda quyidagi kommunikativ muammolar ko‘p uchrashi qayd etilgan:

- nutqning kech rivojlanishi;
- dialogik nutqning sustligi;
- echolaliya (takroriy iboralar ishlatish);
- mimika va jestlardan kam foydalanish;
- emotsional ifodaning cheklanganligi;
- ko‘z bilan kontaktdan qochish;
- ijtimoiy kommunikatsiyaning sustligi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda PECS (Picture Exchange Communication System) tizimi autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirishning eng samarali metodlaridan biri sifatida qayd etilgan. PECS tizimi orqali bola rasmlar yordamida ehtiyojlarini ifodalashni o‘rganadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, ushbu metod autizmli bolalarda kommunikativ faollikni sezilarli oshiradi. Maria Montessori individual rivojlantiruvchi ta’lim muhitining ahamiyatini ta’kidlagan. Autizmli bolalar bilan ishlashda ham individual yondashuv eng muhim metodologik tamoyil hisoblanadi. Chunki autizm spektr buzilishi turli darajada namoyon bo‘ladi va har bir bola uchun mos korreksion metod tanlanishi zarur. Ilmiy manbalarda ABA (Applied Behavior Analysis) terapiya elementlari ham autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirishda samarali usul sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu metod bolaning ijobiy xatti-harakatlarini rag‘batlantirish orqali nutqiy va kommunikativ faollikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, sensor integratsiya mashqlari ham kommunikativ rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, sensor tizimdagi buzilishlar autizmli bolalarda nutq va muloqot rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Howard Gardnerning ko‘p qirrali intellekt nazariyasi asosida olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar autizmli bolalarda vizual va musiqiy qobiliyatlarning ayrim hollarda yuqori rivojlanishini ko‘rsatgan. Shu sababli multimedia vositalari, musiqiy terapiya va vizual platformalar kommunikativ nutqni rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar ham autizmli bolalar bilan ishlashda qo‘llanilmoqda. Nutqni avtomatik tahlil qiluvchi dasturlar, emotsiyani aniqlovchi ilovalar va virtual kommunikatsion platformalar kommunikativ rivojlanishni qo‘llab-

quvvatlashda samarali vosita sifatida baholanmoqda. Biroq ilmiy manbalarda ayrim muammolar ham qayd etilgan. Jumladan, ayrim hududlarda malakali logoped va maxsus pedagoglarning yetishmasligi, ota-onalar bilan hamkorlikning sustligi hamda zamonaviy metodlarning yetarli darajada joriy etilmaganligi autizmli bolalar nutq rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur tadqiqotda ilmiylik, tizimlilik, individual yondashuv, insonparvarlik va korreksion-pedagogik tamoyillarga asoslangan metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida quyidagi metodlar qo'llanildi:

- ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish;
- logopedik va korreksion mashg'ulotlarni kuzatish;
- autizmli bolalar bilan individual ishlash jarayonini monitoring qilish;
- ota-onalar va mutaxassislar bilan suhbat;
- qiyosiy va tavsifiy tahlil;
- kommunikativ nutq rivojlanishini diagnostika qilish;
- statistik tahlil metodlari.

Tadqiqot davomida autizm spektr buzilishiga ega bolalarning kommunikativ faolligi, lug'at boyligi, dialogik nutqi va noverbal kommunikatsiya darajasi o'rganildi. Ayniqsa, PECS tizimi, vizual kommunikatsiya va interfaol metodlardan foydalanish samaradorligi alohida tahlil qilindi. Kuzatuvlar natijasida individual yondashuv asosida tashkil etilgan korreksion mashg'ulotlar kommunikativ nutq rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Vizual materiallar va interfaol texnologiyalar bolalarning muloqotga kirishish faolligini oshirgani kuzatildi. Muhokamalar davomida yana bir muhim jihat aniqlandi: autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish faqat logoped yoki pedagog faoliyati bilan cheklanib qolmasligi kerak. Ota-ona, psixolog, logoped va maxsus pedagogning uzviy hamkorligi eng muhim korreksion omillardan biri hisoblanadi.

Mening fikrimcha, autizmli bolalar bilan ishlashda eng katta natija bolaning imkoniyatiga ishonish orqali yuzaga chiqadi. Chunki ko'plab autizmli bolalarda yashirin kommunikativ salohiyat mavjud bo'ladi va uni to'g'ri metod orqali ochish mumkin.

Xulosa

Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish bugungi maxsus pedagogika va logopediya sohasining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, autizmli bolalarda kommunikativ rivojlanishdagi qiyinchiliklar ularning ijtimoiy moslashuvi, ta'lim jarayoni va emotsional rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kommunikativ nutqni rivojlantirishga qaratilgan korreksion-pedagogik ishlar tizimli, individual va uzluksiz tashkil etilishi zarur. Tahlillar davomida autizm spektr buzilishiga ega bolalarda verbal va noverbal kommunikatsiyaning o'ziga xos shakllari mavjudligi aniqlandi. Ayrim bolalarda verbal nutq sust rivojlangan bo'lsada, vizual yoki noverbal kommunikatsiya nisbatan faol bo'lishi kuzatildi. Bu esa har bir bola uchun individual yondashuv asosida mos metod tanlash zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, PECS tizimi, vizual kommunikatsiya, ABA terapiya elementlari, sensor integratsiya mashqlari hamda interfaol metodlar autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirishda samarali vositalar hisoblanadi. Ayniqsa, rasmlar, piktogrammalar, animatsion materiallar va multimedia vositalari bolalarning muloqotga kirishish faolligini oshirishga yordam berishi kuzatildi.Shuningdek, zamonaviy assistiv texnologiyalar va raqamli platformalar kommunikativ rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi muhim vosita ekanligi aniqlandi. Nutqni avtomatik tahlil qiluvchi dasturlar, interfaol ilovalar va sun'iy intellekt elementlari autizmli bolalarning nutqiy faolligini oshirishda ijobiy natija bermoqda. Muhokamalar davomida yana bir muhim jihat aniqlandi: autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish faqat logoped yoki pedagog faoliyati bilan cheklanib qolmasligi kerak. Ota-ona, psixolog, logoped va maxsus pedagogning uzviy

hamkorligi korreksion jarayonning samaradorligini sezilarli oshiradi. Tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim hududlarda malakali mutaxassislarning yetishmasligi, zamonaviy metodlarning barcha ta'lim muassasalarida bir xil qo'llanilmasligi hamda ota-onalarning pedagogik bilimlari sustligi kommunikativ rivojlanish samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mening fikrimcha, autizmli bolalar bilan ishlashda eng muhim omil — bolaning imkoniyatiga ishonishdir. Chunki autizmli bolalar ko'pincha o'z ichki dunyosiga ega bo'ladi va ularda kommunikativ ehtiyoj mavjud bo'ladi. To'g'ri metod, sabr va mehr orqali ularning kommunikativ salohiyatini rivojlantirish mumkin. Yana bir muhim jihat shundaki, autizmli bolalarda kichik natijaning o'zi ham katta yutuq hisoblanadi. Oddiy ko'z bilan kontakt qilish, birinchi marta so'z ishlatish yoki ehtiyojini mustaqil ifodalash bolaning rivojlanishidagi muhim bosqichlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid qaror va farmonlari. – Toshkent, 2020–2025.
4. Lev Vygotsky. *Myshleniye i rech*. Moskva, 1982.
5. Maria Montessori. *The Montessori Method*. New York, 1912.
6. Howard Gardner. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, 1983.
7. Jean Piaget. *The Psychology of Intelligence*. London, 1950.
8. Alexander Luria. *Osnovy neyropsixologii*. Moskva, 1973.
9. John Dewey. *Democracy and Education*. New York, 1916.
10. Ole Ivar Lovaas. *Teaching Individuals with Developmental Delays*. Texas, 1981.
11. Bondy A., Frost L. *The Picture Exchange Communication System Training Manual*. Pyramid Educational Consultants, 2002.
12. Nazarova N.M. Maxsus pedagogika asoslari. – Moskva: Akademiya, 2014.
13. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Logopediya asoslari. – Moskva: Prosveshcheniye, 2005.
14. Mastyukova E.M. Korreksion pedagogika va maxsus psixologiya. – Moskva, 2009.
15. Karimova D.S. Autizmli bolalarda kommunikativ nutqni rivojlantirish texnologiyalari // Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2023. – №4. – B. 41–49.
16. Abdullayeva Sh.T. Inklyuziv ta'limda autizmli bolalar bilan ishlash metodlari // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2024. – №2. – B. 28–36.
17. Xaydarova M.A. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarda logopedik korreksiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
18. Ergasheva M.R. Vizual kommunikatsiya va PECS tizimining pedagogik samaradorligi // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2024. – №3. – B. 52–60.